

AMIR TEMUR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI QONUN USTUVORLIGI VA HUQUQIY TARBIYA MASALASI

Sayitxonova Barchinoy Axatovna

Farg'ona shahar kasb-hunar maktabi Tarix fani o'qituvchi

Muhammadaliyeva Irodaxon G'ayratjonovna

Davlat va huquq asoslari fani o'qituvchi

Axmatqulova Barnoxon O'ktamjonovna

Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Amir Temur tomonidan davlat boshqaruvi va ichki va tashqi siyosatda amalga oshirilgan islohotlar ko'rib chiqiladi, bu uning shohligining o'z davrida mustahkamlanishiga olib keldi va bugungi kunning muhimligini ta'kidladi.*

Kalit so'zlar: *Temur tuzuklari, adolatli tamoyillar, Temuriylar davlati, Adolat, intizom.*

O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng, uning bir necha ming yillik ijtimoiy-siyosiy tarixini har tomonlama o'rganish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Jumladan, Amir Temurning markazlashgan boshqaruvi, o'zbek davlatchiligi va madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni, tarixchilarimiz va sharqshunos olimlarimiz o'zbek tilida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab asarlarni tarjima qilib, nashr etishdi. Davlatimiz siyosati va xalqimizning xohish-irodasiga asoslanib, 1994-yil 29 dekabrda Vazirlar Mahkamasining "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida" gi qarori, 1995-yil 26 dekabrda esa Prezidentning "1996-yilni Amir Temur yili deb e'lon qilish to'g'risida"gi farmonlari qabul qilindi. 1996-yil mart oyida

"Amir Temur "ordenini ta'sis etish to'g'risida" Temuriylar tarixi"Davlat muzeyini tashkil etish. YUNESKO qaroriga ko'ra, Amir Temur tavalludining 660 yilligi butun dunyoda keng nishonlandi.

Bugungi kunda demokratik huquqiy davlatni barpo etayotgan xalqimiz Vatanimiz tarixida huquqiy davlat haqidagi g'oyalar va g'oyalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi, uning huquqiy manbalari, dunyoviy huquq va Qonunchilik masalalari haqida bilishni istaydi. Shu nuqtai nazardan, Temur tuzilmalarini tarixiy va huquqiy o'rganish alohida ahamiyatga ega. Axir, o'tmishimizning merosi, uning boy davlat-huquqiy asoslari, xususan, Amir Temur hukmronligi davrida davlat va huquq sohasida qo'llanilgan adolat tamoyillari bugungi kunda mustaqilligimizga xizmat qilmoqda, shaxsning yuksak siyosiy, axloqiy va huquqiy madaniyatini shakllantirishga hissa qo'shmoqda. Amir Temurning hayoti va faoliyatini yorituvchi asosiy tarixiy manbalar juda ko'p va xilma-xildir, buni uning ismi, jahon tarixidagi roli va juda mashhurligi tasdiqlaydi.

Chet elda va respublikamizda Amir Temur, Temuriylar davlati va uni yaratish masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarning ilmiy tahlili bir qator olimlarimizning

kitoblarida ham yoritilgan. "Temur sho'r botqoqlari" 600 yildan ortiq vaqt davomida ilmiy jamoatchilikni qiziqtirmoqda.

Temurning ijtimoiy-siyosiy tamoyillari tizimini batafsil tavsiflab, quyidagi rasm shakllanadi:

1. Amir Temur iqtisodiyotni har qanday sohaning asosi sifatida tushungan. "Davlat va Qirollik, - deydi Temur o'zining "tuzoqlarida",-uchta narsa-mulk, xazina va qo'shin bilan tirik." Shunday qilib, Temur davlatning omon qolishi va ijtimoiy rivojlanishi uchun, avvalambor, iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo'lish zarurligini ta'kidlaydi.

2. Amir Temurning fikricha, har bir mamlakat o'zining turli iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, "barcha hududlar haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishi va ularning iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olishi"kerak.

3. Amir Temur ishlab chiqarishning asosiy vositasi bo'lgan er egaligiga katta e'tibor qaratdi va har bir viloyatni boshqarishda davlat, serflik, xususiy er egaligi tartibini saqlab qoldi, shu bilan birga davlat manfaatlarini hisobga olgan holda er uchastkalarining hajmini, egalik huquqini o'zgartirishga harakat qildi.

4. Temur ijodiy faoliyatni nazarda tutgan holda mehnatni ijtimoiy qadriyat deb tushungan.

5. Iqtisodiy tamoyillar tizimida Amir Temur moliya masalalariga katta e'tibor qaratgan. Chunki Temur nazarida moliya davlatning iqtisodiy tayanchi hisoblangan.

Temurning siyosiy va huquqiy qarashlari uning axloqiy qarashlari bilan asoslanadi va diniy axloqqa asoslanadi. Shuning uchun Temur nazarida har qanday siyosatning muvaffaqiyati shohning o'z fuqarolariga, uning saxiyligiga rahm-shafqatida yotadi. Temur o'z siyosatida adolat, rostgo'ylik va adolatga ham tayangan. Chunki u o'z siyosatida to'g'ri yo'lni tanladi. Temur endi siyosatni amalga oshira olmadi. Nima qilmasin, u fiqhning musulmon qoidalari va umuman Islomning kuchi asosida shariat doirasida harakat qildi. Shunday qilib, Temur diniy tamoyillar asosida adolat haqidagi qarashlarini ham bayon qildi. Bizga yetib kelgan yilnomalar va tarixiy manbalarda Temurning dinga bo'lgan munosabati aniq ifodalangan. Xususan, Islom diniga munosabat tamoyilini ishlab chiqish barcha Temuriylar uchun dastur bo'lib xizmat qiladi. Chunki Temur butunlay Islomga tayangan, chunki u davlatni boshqarishning siyosiy printsipligiga ega emas edi, balki u xalqqa eng yaqin va qo'llab-quvvatlovchi bo'lgani uchun, shuningdek, insoniy tabiati tufayli.

Temurning siyosiy printsiplining asosi insondir. Temur bir vaqtlar davlat rahbari bo'lib, shohlik manfaatlarini xalq manfaatlariga bo'ysundirishga muvaffaq bo'lgan. Temurning siyosiy qarashlar tizimining yana bir muhim jihati shundaki, u har bir siyosiy masalani hal qilishdan va keyin qaror qabul qilishdan oldin ushbu sohadagi bilimdon odamlar, olimlar bilan maslahatlashgan. Uning olimlar bilan maslahatlashuvi turli shakl va o'lchamlarda bo'ladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, XIV-XV asr mutafakkirlari o'z asarlarida va mafkuraviy qarashlarida adolatli va ma'rifatli podshohning eng yuqori sifatini, ba'zilar adolatni, boshqalari aqlni, boshqalari esa

axloqiy fazilatlarini namoyon etishgan. Qizig'i shundaki, agar ular nazariy jihatdan o'zlarining ideal davlat deb nomlangan g'oyaviy illyuziyasini tasvirlagan bo'lsalar, XIV asrga kelib Amir Temur uni amalda qo'llay oldi va boyluk va xususiyatlarni o'zida mujassam etgan adolatli hukmdor sifatida maydonga chiqdi. O'z shohligining siyosatini tasavvuf asosida qurgan Temur adolat bayrog'ini baland ko'tarib, xalqni quruq qonunga emas, balki inson tartibiga bo'ysunishga chaqirdi. Chunki Temur inson intizomiga ilohiy xarakter berib, uni muqaddas deb biladi va shuning uchun u yovuzlikka intilganlarni jilovlaydigan va yaxshilikka intilganlarni qo'llab-quvvatlaydigan har qanday podshoh va hukmdorga bo'ysunishi kerak deb hisoblaydi.

Amir Temur mamlakatda qonun ustuvorligi va fuqarolarning huquqiy tarbiyasida insonparvarlik tamoyiliga ham alohida e'tibor bergani diqqatga sazovordir. U adolat va insof bilan ish yuritar ekan, gunohkorga ham, begunohga ham rahm-shafqat bilan, haqqoniyat yuzasidan hukm chiqargan. Fuqaro va qo'l ostidagilariga rahmdillik qilgan, askarlariga in'omlar ulashib turgan [1:75]. Adolat tantanasi uchun zolimdan mazlumni haqqini olgan, zolim yetkazgan moddiy va jismoniy zararlar isbotlanganidan keyin, uni shariatga muvofiq muhokama qilishgan, imkoni boricha bir gunohkorning o'rniga boshqasiga jabr-zulm yetkazilmagan [1:75].

Temur fikricha adolatli hukmdor raiyat ahvolidan ogoh bo'lib turishi, sipohu raiyat kayfiyatini bilib turishi, hokimlar va sipoh xalqqa hech qachon jabr-zulm qilmasligi kerak. Agar shunday holat yuz bersa hukmdor aybdorni aniqlab unga nisbatan darhol adolatu insof yuzasidan chora ko'rishi lozim [1:77]. Bunday vaziyatda davlat amaldorlari va sipohlarning qonunga rioya qilishi, raiyat ahvoriga befarq emasligi fuqarolarning ham o'z davlatiga, hukmdoriga nisbatan hurmat-e'tiborini oshishiga olib kelgan.

O'z davrining an'analaridan kelib chiqib Temur lashkar uchun maxsus qozi va raiyat uchun alohida qozi tayinlagan, bosib olingan yurtlarga ham shayxulislom yuborgan, ular musulmonlarni gunoh ishlardan qaytarib, ularni yaxshi va savobli ishlarga undashgan. Musulmonlarga diniy masalalardan ta'lim berish, shariat aqidalari, islom dini ilmlari, tafsir, hadis, fiqhdan dars berish uchun har bir shaharga olimlar va mudarrislar tayinlagan [1:82]. Hukmdorning bunday faoliyati jamiyatda qonunlarga hurmat hissini paydo qilgan, kishilarning huquqiy tarbiyasini ustuvor bo'lishiga olib kelgan. Bu esa mamlakatning barqarorligini ta'minlashdagi muhim omillardan biri edi.

Amir Temur o'z saltanatining martabasi bo'lmish to'ra va tuzuklar hamda qonun-qoidalarni aholining o'n ikki toifasiga bog'lab tuzgan. Bu hukmdorning asosiy tayanchi aholining keng toifalari ekanligi, ularsiz davlat asoslarini mustahkamlashning imkoni yo'qligini bildiradi. Hukmdor o'zining qonuniylik va adolat talablarini eng yuqori amaldordan tortib oddiy kasbu hunar egalarigacha shart qilib qo'yadi. Yettinchi toifaga kiritgan vazirlar, devon kotiblari va munshiyalar davlat xazinasi, sipoh va raiyatga oid ishlarni tartibga solib turishlari, xazinaning kirim va chiqimiga oid ishlarni to'g'ri olib borishlari, hamisha mamlakatda to'kinchilik va uning obodligi uchun harakat qilishlari

lozim edi. Demak Sohibqiron o'z vaqtida davlat xazinasini isrof qilmaslikni, uni ijtimoiy hayotni farovon bo'lishiga sarflanishini qat'iy nazorat qilishni talab qilgan [1:93].

Amir Temur nazarida hukmdor har narsada adolatparvar bo'lishi kerak, uning xizmatidagi vazirlar ham adolatli bo'lishi lozim, zero hukmdor qaysidir vaziyatda zulm yo'lga o'tadigan bo'lsa odil vazir hukmdorni bu yo'ldan qaytarish imkonini topishi kerak [1:96]. Demak Temur nazarida hukmdor ham qaysidir holatlarda adolat me'yorlarini buzishga majbur bo'lishi mumkin, lekin bunday vaziyatda uning atrofidagi amaldorlar adolat masalasi o'rtada turganda hukmdorga maslahat solishlari, uning qarorlarini qayta ko'rishga undashlari mumkin. Agar vazirlar adolatlilik xususiyatlaridan mahrum, zulmga moyil bo'lishsa ko'p vaqt o'tmay saltanat uyi xarob bo'lib qulashini Temur alohida ta'kidlab o'tadi [1:96].

Temurning davlatida qonun ustuvorligi, adolat tamoyillari hukmdorning o'gillari va nabiralariga ham tegishli edi. U o'ziga qavm-qarindoshligi bor kishilarga, o'z holiga qarab, qobiliyatiga yarasha amirlik va hukmdorlik mansablarini berishni buyurgan, lekin o'g'il va nabiralarni o'z martabasiga yarasha ish tutib, haddidan oshmasligini talab qilgan. Maboda farzandu nabiralar hukmdorning bu talabiga xilof ravishda ish tutishsa javobgarlikka tortishni aytib o'tgan [1:103].

Temur harbiy safarlardan qaytgach albatta mamlakatda sodir bo'layotgan barcha voqe'a va hodisalar bilan tanishgan, ularning sabablarini o'rgangan. Mamlakatdagi ijtimoiy muammolarni bartaraf etishga harakat qilgan. Yeru mulk masalalarini diqqat bilan o'rgangan va hokimlarga yo'l-yoriqlar ko'rsatgan. Ayniqsa mamlakat foydasi tadbirini ko'rib, kattayu kichik g'amini yeb boyu faqirning manfaati bilan mashg'ul bo'lgan [3:304]. Bu holat Temurning hukmdor sifatida davlat boshqaruviga jiddiy e'tibor berishi, g'ayriqonuniy faoliyatga toqatsiz ekanligi, aholining barcha toifalarini g'amida yashaganligidan darak beradi.

Temur saltanatida aholining alohida ijtimoiy guruhini tashkil qilgan harbiylar orasida ham qonuniylik, adolat tamoyili hukmdor bo'lgan. Uning qo'shinidagi har bir jangchi irqi, e'tiqodi va mavqeidan qat'iy nazar, ko'rsatgan mardligi va qahramonligi bilan qadrlangan [5:38]. Demak hukmdor oldida jangchining o'z ishiga ustaligi, uning sadoqati barcha tushunchalardan ustun bo'lgan. Bunday hukmdor uchun jangchilar qat'iy tartib-intizomga doimiy rioya qilishga, charchoq va azob-uqubatlarni unutilib unga xizmat qilishga tayyor bo'lishgan. Temurning o'zi ham bunday sadoqatga javoban doimo o'z askarlari yonida, ularning qismatlariga sherik bo'lar, taqdirlari bilan qiziqardi. Oxir-oqibat bu jangchilar Temurning ulkan g'alabalariga sababchi bo'lish bilan bir qatorda mamlakatda tartib-intizom, tinchlik, sarhadlarni xavfsizligini himoya qilishga, savdo karvonlarini muhofaza etishga yordam berishgan.

Amir Temur umrining oxirigacha amirning kamtarona unvoni bilan qanoatlanib, dunyoning ko'p qismini zabt etdi. Amir Temur nafaqat o'zi yashayotgan jamiyatni eng etuk ijtimoiy tizimga aylantirish, farovon hayot qurish uchun kurashibgina qolmay, balki butun dunyo bo'ylab ushbu g'oyalarning g'alabasiga ishongan. Faqat shu

maqsadda u harbiy kiyimda edi. U bunday maqsadda johillikni amalga oshiradigan har bir davlat rahbari asosan to'rtta narsani yodda tutishi kerakligini o'qiydi:

❑ birinchidan, u to'g'ri o'lchov va maslahat bilan harakat qilib, qaysi mamlakatni zabt etishni xohlaydi;

❑ ikkinchidan, xatolarga yo'l qo'yimaslik uchun ko'p o'ylash, hamma narsada hushyor va ehtiyotkor bo'lish kerak;

❑ uchinchidan, olijanob erlarni (amirlarni) to'plash va to'plash;

❑ to'rtinchidan, bugun ertangi kunni kechiktirmang.

Amir Temurning dasturi va siyosiy-huquqiy qarashlarida mukammal jamiyatga intilish uni amalga oshirish va javobgarlikni o'z zimmasiga olishdan ko'ra aniqroq ko'rinadi. Shuning uchun Amir Temurning davlat arbobi, sarkarda va mutafakkir sifatidagi o'ziga xos xususiyati shundaki, u mukammal jamiyatni uning ustidan hukmronlik qilayotgan shohlik (imperiya) qiyofasida qurgan va uni har tomonlama mustahkamlashga harakat qilgan. Amir Temurning siyosiy ta'limotining muhim jihati qonun ustuvorligi, jamiyatni boshqarishda qonuniylik masalasidir. Temuriylar Shohligi hukmronligining asosiy sharti qonun ustuvorligini tan olish edi hamma uning asosiy qoidalarini yaratish.

Xulosa

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, buyuk sarkarda Amir Temur tomonidan davlat boshqaruvi va ichki va tashqi siyosatda amalga oshirilgan islohotlar uning shohligini yanada mustahkamlashga olib keldi. Har kuni gullab-yashnayotgan mustaqil O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamlil islohotlar mamlakatimizning ertangi kuniga davlat boshqaruvi sohasidagi ishonchini yanada mustahkamlaydi, buyuk davlat arbobi Amir Temur tajribasini chuqurlashtiradi va amalda buyuk ajdodlarimiz tajribasidan samarali foydalanadi. Bu xalqimizning kelajagi uchun adolatli turmush tarzini yaratishga qaratilgan sa'y-harakatlarning natijasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva M. X., Basharova G. G., Rahmatova O. K. ta'lim jarayonida individual yondashuvning afzalliklari // zamonaviy fan va ta'lim muammolari. - 2019. - №. 12-1 (145).

2. Basharova G. G., Abdullayeva M. X. demokratik uslubning ta'lim sifatini oshirishga ta'siri // fan va ta'lim. - 2021. - Jild 2. - №. 6. 560-563-betlar.

3. UgliN. S. D. Types of transformer overload protection //ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH. - 2021. - Jild 10. - №. 4. 552556-sahifa.